

NĚMECKY PSANÁ PUTOVÁNÍ PO ČECHÁCH A MORAVĚ V 18. STOLETÍ

Pavína Kleiberová

Historická cestopisná literatura o Čechách a Moravě dosud stála spíše na okraji zájmu většiny badatelů, a to jak z historického, literárního, geografického, tak i např. sociálního hlediska. Historikové a bohemisté se zabývali převážně bohemikálními cestopisy o cizích zemích, obzvláště pak humanistickými cestopisy ze Svaté země, velká pozornost byla také věnována zápiskům ze studijních a kavalírských cest po Evropě, které tvoří značnou část historické cestopisné literatury jako takové.¹ Právě díky zápiskům z cest převážně do exotických a cizokrajných míst se v raném novověku nezměrně rozšiřoval geografický horizont evropského obyvatelstva a rostl zájem a poptávka o další popisy těchto putování, přičemž největší důraz byl kladen na poznání cizího a neznámého. V této době ale nevznikaly jen cestopisy, které si kladly za úkol přiblížit čtenářům vzdálené lokality, ale i takové, které popisovaly místa v srdci Evropy.

I když české země v tomto ohledu nemohly soupeřit například s exotickými ostrovy, Orientem či jinými kontinenty a opravdu nepatřily mezi nejvyhledávanější cestovatelské destinace, lze přesto, obzvláště v německém prostředí, nalézt nezanedbatelné množství cestopisů, které se českými zeměmi zabývají. Tyto cestopisy pocházejí buď od cestovatelů, kteří Čechami pouze projížděli, nebo od desítek lázeňských hostů, kteří mířili do Teplic, Karlových Varů, Františkových nebo Mariánských Lázní.² Jedním z nejdůležitějších zdrojů informací pro výzkum pozdně středověkých německých cestopisů je publikace německého historika Wernera Paraviciniho *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters*.³ V této bibliografii lze nalézt i několik cestopisů, které se částečně věnují českým zemím, třebaže ty v pozdním středověku opravdu nepatřily k vyhledávaným cílům. V průběhu raného novověku ale zájem o české

¹ Kavalírským cestám české šlechty se například věnuje historik Jiří Kubeš, německy psanými cestopisy 16. století se také zabýval Jaroslav Pánek, cestopisy ve středověku se ve svých pracích pak zaobírá Jaroslav Svátek.

² HENTSCHEL, Uwe: *Böhmen im Spiegel der deutschen Reiseliteratur zwischen 1770–1848* (dále jen *Böhmen*). In: LEISTNER, Berndt (Hrsg.): *Literaturlandschaft Böhmen. Begegnung von Tschechen und Deutschen*. Lübeck-Travermünde 1997, s. 35.

³ PARAVICINI, Werner (Hrsg.): *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie*. Teil 1. *Deutsche Reiseberichte bearbeitet von Christian Halm*. Frankfurt am Main 2001.

země postupně stoupal, a s tím je spojen i patrný nárůst cestopisné literatury. Například druhé polovině 18. století a 19. století se ve svých pracích často věnuje německý literární historik Uwe Hentschel.⁴ Vynikající pomocí pro zpracování cestopisné literatury je také výzkumné centrum Forschungsstelle zur historischen Reisekultur při Eutiner Landesbibliothek v německém Eutinu v Šlesvicku-Holštýnsku, které se snaží vytvořit co nejrozsáhlejší sbírku cestopisné literatury. Budeme-li vycházet právě z fondu této knihovny, objevíme na několik desítek různých originálů nebo kopií raně novověkých⁵ publikací, které se ve větší či menší míře věnují českým zemím.⁶

Na základě zmíněného korpusu textů a s přihlédnutím k sekundární literatuře lze určit několik typů cestopisných pojednání o Čechách a částečně i o Moravě.⁷ V této studii se zaměřuji pouze na některá díla, která lze přiřadit k jednotlivým typům cestopisné literatury a jež je možné použít jako zástupce německy psaných cestopisů o českých zemích raného novověku. Cílem této studie není kompletní a detailní rozbor všech cestopisů, ale spíše uvedení několika vybraných zástupců, na jejichž příkladech budou představeny hlavní oblasti zájmu cestovatelů po českých zemích.

Většinou se jedná o cestopisy, které vznikly v rámci nějaké delší cesty po Evropě, nikoli o díla, která by se zabývala výhradně českými zeměmi. Přímou v titulu jsou obvykle vyjmenovány všechny země, které autor procestoval.⁸ Spisy zpravidla obsahují popis krajiny, kultury, místních lidí a zvyků. Velmi často se v nich objevují rady, jak se chovat na cestách, jak vycházet s místními apod. Takřka ve všech případech dodržují autoři stejný systém pro každou zemi, kterou navštíví. U velké části cestopisů nejsou Čechy ani

⁴ HENTSCHEL, Uwe: *Böhmen*. Mimo jiné se také často zabývá popisy Krušných hor: HENTSCHEL, Uwe: *Das Erzgebirge in alten Reisebeschreibungen* (dále jen *Das Erzgebirge*). Herausgabe und Einleitung. Chemnitz 2006.

⁵ Vědomě používám označení raný novověk, a ne označení pro literární epochu, neboť tímto by již od začátku mohly být textům připisovány jisté vlastnosti a znaky, typické pro dané literární období. Zároveň ne všechny texty vznikly s prvotní snahou o literárnost. Označením časového rámce vzniku textů jako historické, a nikoli literární epochy se tak lze vyvarovat jisté predestinaci textů a zachovat tak určitou interdisciplinárnost – především ve vztahu k historii a sociologii.

⁶ Českými zeměmi jsou v tomto článku myšleny země, které odpovídají současné rozloze České republiky.

⁷ Základní a dosud nepřekonanou publikací, jež se věnuje teorii cestopisné literatury a mimo jiné pojednává i o typologii textů v jednotlivých obdobích, je dílo Petera J. Brennera: BRENNER, Peter, J.: *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Tübingen 1990.

⁸ Jedná-li se o cestovatelské průvodce, vychází autor většinou z různých předchozích vydání, popřípadě z jiné cestopisné literatury.

Morava v názvu knihy zmíněny, většinou jsou totiž brány jako součást Rakouska nebo Německa.⁹

Jedním z typů textů, které lze z dané doby zkoumat, jsou cestopisní průvodci. Tyto cestovatelské příručky se velmi často kryjí a čerpají informace z předchozích podobných vydání. Takováto díla, jako například *Des Nordischen Mercurij Verbaesserter Vvegvsseier Von Zehen Haupt-Reisen aus der Stadt Hamburg*,¹⁰ pocházející ze 17. století, nebo pozdější vydání *Das geöffnete Teutschland*,¹¹ jsou vždy vystavěna v podstatě dle stejného systému. Jsou zde uvedeny nejpoužívanější trasy a spolu s informacemi o vzdálenostech v mílích také doporučované hostince, kde se lze ubytovat, popřípadě pojišť. Bohužel se většinou nelze dozvědět více o autorově vnímání míst, která procestoval – opravdu se v tomto případě jedná o cestovní průvodce, tedy pomůcky, které mají být cestovatelům k ruce a mají jim dát jasné, stručné a přehledné instrukce. Dalším důvodem, proč v těchto průvodcích nelze nalézt hodnocení ani percepce různých destinací je skutečnost, že autor často tyto cesty sám nepodnikl, a jak už bylo zmíněno výše, vycházel ze starších vydání nebo jiných pramenů.

Jedním z dalších druhů cestopisů a kompletním protikladem cestovatelských průvodců jsou deníky, které během cest vznikaly. Těto formě cestopisu lze přičíst jistou snahu o esteticitu a literární ztvárnění, neboť drtivá většina takovýchto textů byla již předem určena k publikování. Cílem autora není podat čtenářům jasné instrukce, kudy a kam má cestovat, kolik stojí ubytování v tom kterém hostinci nebo kolik mílů měří cesta z Prahy do Vídně. Autor sice často popisuje putování jako takové, vyjadřuje se ke stavu cest, ke způsobu přesunu mezi jednotlivými destinacemi, k hostincům, obyvatelům i zájímavostem, které postupně navštíví, ale veškerá tato vyjádření vycházejí z jeho vlastního pozorování. I když se někteří autoři snaží o zachování objektivity, ne vždy se jim to daří. V drtivé většině případů jsou cestovatelské deníky

⁹ Například následující: LEHMANN, Peter Ambrosius: *Das geöffnete Teutschland. Worinnen Durch 10 Haupt-Reisen/ vermittelt einer zierlichen und wohlgefasten Reise-Carten/ die gewöhnlichste Post-Wege und Meilen/ mit besondern deutlichen Zeichen und Merckmahlen samt einer kurtzen Anweisung und Beschreibung/ gezeiget. Als auch die accurate Post- und Boten- Carten der vernehmsten Stadte Europae denen Reisenden Kauff-Leuten und curieusen Liebhabern/ zu Nutz und bequelmigkeit/ ans Licht/ und vor Augen gestellt Arden* (dále jen *Das geöffnete Teutschland*). Hamburg 1700; WILLEBRAND, J. P.: *Des Herrn Johann Peter Willebrand könig. Danischer wirkl. Justizrath in der Regierung zu Glückstadt historische Berichte und Practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland und andern Landern*. Leipzig 1769 a další.

¹⁰ *Des Nordischen Mercurij Verbaesserter Vvegvsseier, von Zehen Haupt-Reisen aus der Stadt Hamburg*. Hamburg 1674.

¹¹ LEHMANN, P. A.: *Das geöffnete Teutschland*.

obrazem zájmu autorů, se subjektivním hodnocením prožitého, vyjádřením stanovisek, a vlastních názorů, myšlenek a pocitů.

Prvním příkladem je již zmíněný klasický cestovní průvodce, jaký si lze představit i v dnešní době. Byl vydán Petrem Ambrosiem Lehmannem v roce 1700 v Hamburku pod názvem *Das geöffnete Teutschland Worinnen Durch 10 Haupt-Reisen/ vermittelt einer zierlichen und wohlgefasten Reise-Carten/ die gewöhnlichste Post-Wege und Meilen/ mit besondern deutlichen Zeichen und Merckmahlen/ samt einer kurtzen Anweisung und Beschreibung/ gezeiget Als auch die accurate Post- und Boten-Carten der vornehmsten Städte Europae Denen Reisenden/ Kauff-Leuten und curieusen Liebhabern/ zu Nutz und bequemlichkeit/ ans Licht/ und vor Augen gestellt werden.*¹² Tento předchůdce „*Vornehmsten europäischen Reisen*“¹³ je pravým pomocníkem na cestách. Je zde popsáno vše, co je pro putování důležité: jednotlivé trasy spolu s městy, pamětihodnostmi, údaji vzdáleností, seznamem doporučených hostinců a informacemi o druzích mincí a o výdajích. Čtenář se zde dozvídá o několika hlavních trasách po Evropě, z nichž každá začíná v Hamburku.¹⁴ V druhé části knihy jsou uvedeny poštovní řady jednotlivých zemí. Tento článek nejvíce zajímají trasy, které procházejí českým územím, v tomto případě první a druhá trasa. Na rozdíl od následujících dvou cestopisů text zmiňuje i Moravu. Poprvé jsou zmíněna města, jako je Kroměříž a Brno, údajně druhé nejlepší město na Moravě s odolným zámek Špilberkem. Autor zmiňuje i Olomouc, dobře opevněné hlavní město Moravy. Jsou zde uvedeny také informace o křesťanské historii Moravy, konkrétně o svatém Cyrilu jako prvnímu biskupovi z 9. století,¹⁵ což pravděpodobně souvisí se vzděláním autora, který v Lipsku studoval teologii a historii. Právě zmínka o počátcích křesťanství na Moravě je poněkud překvapivá, protože Lehmann, u kterého by se vzhledem k jeho evangelickému vyznání spíše očekával zájem o českou reformaci, na ni nijak zvlášť neupozorňuje.

¹² LEHMANN, P. A.: *Das geöffnete Teutschland*.

¹³ Týž: *Die Vornehmsten Europäischen Reisen, Wie solche durch Teutschland, Franckreich, Italien, Holl- und Engeland, Nännemarck und Schweden, Vermittlest der dazu verfertigten Reise-Carten, nach den bequemsten Post-Wegen anzustellen/ und was auff solchen curieuses zu bemerken. Wobey die Neben-Wege/ Unkosten/ Müntze und Logis zugleich mit angewiesen werden; welchen auch beygefügt/ LIV. Accurate Post- und Bothen-Carten, von den vornehmsten Städten in Europa. Hamburg 1706.*

¹⁴ 1. Z Hamburku přes Norimberk, Lipsko nebo Berlín do Vídně; 2. Z Hamburku přes Augsb-
purg a Brenner do Benátek; 3. Z Hamburku přes Frankfurt a Štrasburk do Ženevy a Lyonu;
4. Z Hamburku přes Hannover a Kolín do Nizozemí; 5. Z Hamburku přes Brémy do Am-
sterdamu; 6. Z Hamburku přes Wismar, Rostok a Štětín do Gdaňsku; 7. Z Hamburku přes
Flensburg do Kodaně a Švédska; 8. Z Hamburku přes Stralsund do Stockholmu.

¹⁵ LEHMANN, P. A.: *Das geöffnete Teutschland*, s. 41.

Druhá trasa vede ze severu přes Ústí nad Labem, které je popsáno jako evangelické město s výborným vínem, Litoměřice pak na druhou stranu jako hezké katolické město. Nejvíce se autor věnuje Praze, která je vskutku oblíbeným a zajímavým turistickým cílem. Prahu líčí jako skvěle vybudované, velké královské město se spoustou klášterů a kostelů a také s univerzitou. Obzvláště doporučuje návštěvu pamětihodností, mezi nimi radnici s orlojem, Vyšehrad nebo Hradčany.¹⁶ Z Prahy pokračuje přes Benešov a Soběslav do Lince. Další uvedenou možností, jak se dostat do Vídně, je cesta přes Moravu. Na této trase zmiňuje Jihlavu a Znojmo. Jihlava je dle Lehmana hezké, dobře opevněné moravské město a mezi znojemské pamětihodnosti patří zámek, pohanská kaple a klášter.¹⁷ Autor povětšinou nic nehodnotí, spíše pouze popisuje a uvádí informace, které se mu zdají užitečné. Tento průvodce si neklade za cíl hodnotu literární, ale spíše obsahovou. Pokud by se hodnotila obsahová část textu, lze se dozvědět spoustu užitečných informací, které jsou pro cestovatele nezbytné, ale bohužel nelze zjistit nic o vnímání Čech a Moravy.

Dalším druhem cestopisné literatury, který se nevyhnul ani českým zemím, jsou již zmíněné cestovní deníky. Jako příklad může posloužit spisovatelka, básnířka a autorka mnoha nábožných písní Elisa von der Recke¹⁸ (1754–1833). Ze záznamů je patrné, že Elisa von der Recke navštívila Čechy víckrát. Cílem její cesty byly vždy Karlovy Vary, na sklonku 18. století jedny z nejvyhledávanějších lázní. Z deníkových záznamů vyplývá, že Karlovy Vary navštívila alespoň dvakrát, a to v letech 1791 a 1795. Pro potřeby tohoto pojednání je přínosné zaměřit se na její zápisky z roku 1795, neboť při této své návštěvě se Elisa von der Recke často vrací k předchozím pobytům a srovnává poměry v Čechách tehdy a nyní. Vyjížděla povětšinou z Drážďan přes Most a Žatec do Karlových Varů. I když si během putování stěžuje na stav cest, je nadšena krajinou mezi Mostem a Žatcem, popisuje široké údolí plné kopců, vesnic, kostelů a měst mezi zelenými a úrodnými poli.¹⁹ V Žatci zavádí s místním hostinským řeč na pozitivní změny, které se v českých vesnicích za poslední čtyři roky udály, a který její pozorování potvrzuje: „Ja“, sagte er, „Gott hat unsern Fleiss gesegnet, weil wir mit Freuden unserm Kaiser die

¹⁶ Tamtéž, s. 51–52.

¹⁷ Tamtéž, s. 53.

¹⁸ Mimo jiné teta známé mecenášky Boženy Němcové kněžny Kateřiny Vilemíny Záhaňské (1781–1839).

¹⁹ TRÄGER, Christina (Hrsg.): *Elisa von der Recke. Tagebücher und Selbstzeugnisse*. München 1984, s. 316.

Abgaben zum Kriege entrichteten...“²⁰ Poté nejen během cesty, ale i v rámci svého pobytu v Karlových Varech neopomine možnost vyjít si na procházku do přilehlých lesů či na různá výletní místa jako je Dorotin altánek²¹ anebo pravidelný výstup na Jelení skok. Hammerberg, stráň nad Karlovými Vary, jí byl dosud neznámý, popisuje ale krásnou krajinu v okolí, masivní bloky skal, jedlové háje a karlovarské údolí. Malebné Krušné hory, údolí, to vše v ní vyvolává melancholickou náladu a vzpomínky na předchozí návštěvy. Cestopisné deníky v podstatě vždy obsahují nejen subjektivní popis dané cesty a hodnocení prožitého, ale i vlastní myšlenky, nálady a pocity, což je i případ Elisy von der Recke. Nejen že se vyjadřuje k tomu, co vidí a jak to vnímá, ale často také – věrná deníkové formě – intenzivně vzpomíná a sděluje své vlastní myšlenky, které se netýkají jen aktuálních cest, tak jako je tomu u většiny cestopisných deníků. Veškeré informace o průběhu cesty a hodnocení procestovaných zemí jsou často citově zabarvené.

Další dílo, o kterém bude na následujících řádcích řeč, je dvousvazkové putování po německých zemích a Uhrách vydané v roce 1788 pod názvem *Reisen des grünen Mannes durch Deutschland und Ungarn*.²² Kdo je autorem tohoto textu, není zcela jasné,²³ pravděpodobně se jedná o Carla Ehrenfrieda Dreyssiga, výrobce map a knihkupce z Halle, který svou cestu započíná v Stendalu a poté pokračuje přes Zerbst, Desavu, Halle, Lipsko, Altenburk, Geru, Plavno, Karlovy Vary, Weiden, Řezno, Štrubinu a Pasov do Vídně. V druhém díle se dostává až do Budapešti a odtamtud se vrací přes Vídeň do Lince, Čechy – tentokrát České Budějovice a Prahu – a pokračuje směrem na sever do Drážďan a zpět do Halle. V každé z destinací se zastavuje na kratší či delší dobu a úměrně délce pobytu se jim věnuje i ve svých zápiscích. Druhý svazek byl vydán v roce 1791 taktéž v Halle v Dreyssigově vydavatelství.²⁴ Co se týká formy cestopisu, jedná se vlastně o jakési deníkové záznamy, i když bez jakýchkoliv datací a v trochu jiné formě než deníky Elisy von der Recke. Konsekvantně jsou uváděna místa, na kterých se autor pohybuje a kde záznamy vznikly. V předmluvě autor svůj cestopis sám popisuje jako „...eine kleine Sammlung von Vermerkungen, welche ich auf meiner

²⁰ Tamtéž, s. 317.

²¹ Dorotin altán v Karlových Varech byl oblíbeným cílem procházek, byl postaven v roce 1791 hrabětem Clam-Gallasem na počest sestry Elisy von der Recke vévodkyně Doroty Kuronské, na což sama Elisa ve svém deníku z roku 1795 vzpomíná. In: TRÄGER, Ch.: c. d., s. 323.

²² DREYSSIG, Karl Ehrefried: *Reisen des grünen Mannes durch Deutschland und Ungarn*. Halle 1788.

²³ Jako další možný autor přichází v úvahu Johann Christoph Dreyssig, obchodník s uměním, knihkupec a nakladatel z Halle, v jehož nakladatelství bylo dílo vydáno.

²⁴ Již v roce 1796 došlo k dotisku druhého svazku v Müllhausenu.

Reise durch einen wichtigen Theil von Deutschland und Ungarn gesammelt habe“.²⁵ Tato kratičká věta neudává pouze charakter textu, ale poukazuje na dvě nesmírně důležité věci: Předně autor v názvu a poté i v popisu díla explicitně zmiňuje dvě země – Německo a Uhry.²⁶ Přitom drtivá většina jeho cesty prochází českými a rakouskými zeměmi. Přiřazuje tedy pravděpodobně jak Čechy, tak Rakousko k Svaté říši římské a používá souhrnné označení Deutschland. Tento jev je pozorovatelný u dalších podobných cestopisů raného novověku.²⁷ České země nebývají v názvech děl často vůbec zmíněny a jsou přiřazovány buď k rakouským, nebo německým zemím. V textu autor ale již rozdíl mezi Německem, Rakouskem a Čechami vnímá a akcentuje. Druhým závěrem, k němuž lze díky této malé poznámce v úvodu dospět, je, že Čechy a Morava pro autora nejsou v žádném případě nevýznamné, neboť, jak sám píše, cestuje skrze „důležitou část Německa a Uher“.²⁸

Nyní tedy blíže k zápiskům, které se týkají přímo českých zemí. Autor – který je zároveň i cestovatelem – popisuje své pěší putování různě dlouhými zápisy, jejichž rozsah se pohybuje od půl do několika stran. K první události, kterou zmiňuje, dochází hned na hranici mezi Německem a Čechami. V Schönbachu se musí nahlásit výběrčímu a je zde podroben velmi přísné a důkladné kontrole. Není mu dovoleno vzít si s sebou ani fajfku tabáku. Po této kontrole líčí, dle svých slov, veselou historku, kdy je ještě jednou zastaven vizitátorem a označen za špiona: „Das muss man näher untersucht werden. Werden es ihm anstreichen, dass er das Land durchzieht und aufschreibt was er sieht. Das heist das Land ausspionieren und verrathen, und muss an höherem Ort gemeldet werden; brauchen hier keinen Spion.“²⁹ Když ale oba zjistí, že vizitátor byl taky kdysi knihkupec, jsou veškerá obvinění z vizitátorovy strany zapomenuta, protože jak se sám vizitátor vyjádří: „Für die hab ich Respect; bin selbst einer gewesen...“³⁰ Zde vyvstává otázka, co na něm bylo natolik podezřelé, aby pěšího cestovatele označil za špiona. Jednalo-li se opravdu pouze o ten důvod, že sám cestuje pěšky, anebo to byla právě kniha – deník či zápisník? Cestovatelé ani pocestní by na konci 18. století neměli vyvolat takovou nechuť a obezřetnost. Možná se u vizitátora jedná

²⁵ DREYSSIG, K. E.: c. d., s. 2.

²⁶ Uvedení Uher v názvu je naprosto pochopitelné, neboť Budapešť je cílem autorovy cesty.

²⁷ Např. LEHMAN, P. A.: *Das geöffnete Teutschland*; KÜTTNER, Karl Gottlob: *Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien in den Jahren 1797, 1798, 1799*. Leipzig 1801.

²⁸ DREYSSIG, K. E.: c. d., s. 3.

²⁹ Tamtéž, s. 59.

³⁰ Tamtéž.

o následek sedmileté války, která však proběhla před více než dvaceti lety. Tato příhoda je pozoruhodná nejen z obsahového hlediska, ale i z literárního, neboť autor zde v podstatě uvádí kompletní přepis konverzace mezi ním a vizitátorem. Dialogy si autor vypomáhá na více místech knihy. Na další cestu se ptá staré ženy, která ho posílá přes Chlum Svaté Máří, kde se právě koná procesí. Dreyssig si stěžuje, že i když je cesta obklopená pěknou přírodou, jsou všude samí pověřiví lidé.³¹ V Lokti musí ještě jednou ukázat pas a je mu nabídnut příspěvek ve výši tří krejcarů, který je určen pro každého pěšího cestujícího, což odmítá.

Důležitým cílem cesty – stejně jako u Elisy von der Recke – jsou Karlovy Vary. Autor zde detailně a nadšeně popisuje přírodu v okolí Karlových Varů jako nádhernou a idylickou. Mimo jiné zmiňuje i historii objevení pramene císařem Karlem IV. a vzniku lázeňského městečka, pravděpodobně za účelem vzdělání a poučení čtenáře. Zároveň je nadšen vynikající chutí pramene a poznamenává, že již v pět hodin ráno lze u pramene potkat spoustu lidí, a dokonce říká, „... und mir schmeckte es so vortrefflich, dass ich noch zwei ausleerte, und es gern allem Thee und Coffee verziehen würde, wenn ich es täglich haben könnte“.³² Popisuje a zajímá se o vše – nejen o polohu města, sociální a kulturní život, město a prameny jako takové, nýbrž uvádí i jména lázeňských lékařů a jejich hodnocení, což jsou pro čtenáře opravdu velmi důležité a přínosné informace. Karlovy Vary v něm opravdu zanechaly hluboký dojem, což lze vypožarovat nejen z velmi detailního popisu, který čtenáři umožňuje nahlédnout do života lázeňského městečka, ale i ze zápisu v cestopise, kde se autor s lázněmi těžce loučí.³³ Z Karlových Varů cestuje na jih do Sokolova, po cestě popisuje překrásnou a idylickou přírodu, personifikuje ji a dokonce se děkovně modlí k nebeskému otci přírody.³⁴ Sokolov je dle něj malé a chudé městečko, okolo kterého roste jen chmel. Po cestě potkává horníky, kteří si vesele zpívají své hornické písně. Ve známých menších lázních s kyselkou u Chebu není vůbec spokojen. Po Karlových Varech oče-

³¹ Tamtéž, s. 61.

³² Tamtéž, s. 64.

³³ „So muss ich dich verlassen, schönes herrliches Carlsbad! Noch einmal lass mich aus deiner Quelle trinken, die so sehr die Verwunderung der Menschen verdient! Noch einmal das Brausen aus Deinem Behälter hören, Dich mir als einen Altar denken, an den vielleicht schon mancher Sieche Thränen des Dankes zu Deinem Schöpfer hinaus schickte. Auch ich will am Rande Deines Bechers den großen Baumeister bewundern, der Dich zum letzten Zufluchtsort des kranken Leidenden hierher legte, und dann mit gerührten Herzen meinen Stab weiter fortsetzen.“ In: DREYSSIG, K. E.: *c. d.*, s. 67.

³⁴ „...und faltete meine Hände. In Deiner freien Schöpfung, Allvater der Natur, fühle ich Deine Gegenwart. Dein allmächtiger Odem umwehet mich, so wie jenen Greiß, der vor jener Kapelle vielleicht heilige Sünder anbetet.“ Tamtéž, s. 68.

kával mnohem více a je rozčarován. Z jeho poznámek vyznívá melancholie a nespokojenost. Minerální voda se dle něj vůbec nedá pít, a pokud ano, tak jediné s vínem.³⁵ Vzhledem k tomu se ani nepodivuje skutečnosti, že zde nenachází žádné lázeňské hosty. „Die Gegend ist mir zu einfach, ich kann mich nicht länger hier aufhalten.“³⁶ Touto větou je ukončena cesta po českých zemích a poutník se vydává směrem do Řezna.

Druhá část knihy se od první liší v tom, že autor udává přesná data zápisků namísto geografického určení, a také tím, že autor necestuje sám. Do Čech připutuje tentokrát z jihu, od Lince, kde pozoruje jednu z nejhezčích krajin, kterou kdy viděl. Čechám se zde věnuje ještě více než v první části. Obdivuje krásnou přírodu, kterou popisuje v relativně dlouhých pasážích: „... nun erstiegen wir die hohen Berge, auf einmahl lachte der schönste Morgen uns entgegen, und wir sahen wie die Nebelwolken tief unter uns die Thäler bedeckten. Das wat auch eine der schönsten Gegenden, die ich bis jetzt sah; die Berge und Thäler alle so fruchtbar an Holz, Acker und Weide, einzelne maierhöfe am Wege, hie und da ein Dorf oder ein Marcktflecken, dessen Glocken uns dumpf entgegen halten – o hätte nicht so mancher Kummer meine Seele gedrückt, so wär dies einer der heiterster Morgen meines Lebens gewesen.“³⁷ Během své cesty popisuje i úsměvné epizody, například o mladém junkerovi, který si pouze kvůli tomu, aby vzbudil zájem u dam, koupí knihu, nebo o sedlákovi, který jim nabídne svezení na svém voze, ale je tak opilý, že se cestovatelé bojí, aby cestu vůbec přežili. Alkoholem se autor zabývá i v jiných případech. Vícekrát potkává opilého Čecha a v hospodě před Prahou se dokonce stává svědkem bitky, kterou alkohol zapříčinil. Jak sám říká, ještě nikdy neviděl někoho vypít tolik alkoholu jako v tomto hostinci.³⁸

Autor se znovu také zabývá náboženskou otázkou – v první části nechápavě mluvil v souvislosti s procesím o přílišné katolické zbožnosti, teď zmiňuje naopak husity.³⁹ V Táboře, kde vidí ruiny města zničeného za husitských válek,⁴⁰ potkává sedláka, který mu celou záležitost vysvětluje, a zároveň se zlobí na císaře, který protestantům povolil znovu stavět kostely a mít své

³⁵ Tamtéž, s. 71.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ DREYSSIG, Karl Ehrefried: *Reisen des grünen Mannes durch Deutschland und Ungarn*. Zweyter Theil. Halle 1791, s. 84.

³⁸ „... so hab ich nie saufen gesehen – als wir gingen um 7 und ein halb Uhr waren 36 Kannen auf der Kreide und zu jeder Kanne hatte er ein Glaß Brantwein hinuntergestürzt.“ Tamtéž, s. 97.

³⁹ Tamtéž, s. 92.

⁴⁰ Je překvapivé, že stav města Tábor dává opravdu do souvislosti s husitskými válkami, které proběhly před 300 lety.

vlastní kazatele.⁴¹ Jak si sám všímá, zřejmě i přespává u protestantské rodiny, neboť „neměli na dveřích žádné nádoby na svěcenou vodu“.⁴² Překvapivě se v podstatě vůbec nezabývá Prahou ani zde netráví delší dobu jako většina ostatních cestovatelů. V knize je jí věnována pouze asi polovina strany. Jediné, co zmiňuje, je socha sv. Jana Nepomuckého a své rozechvění při pomýšlení na Friedricha Velikého. Z Prahy pokračuje do Lovosic a Ústí nad Labem, stále zmiňuje krásnou přírodu a během celé své cesty potkává mnoho zajímavých lidí, takže je tentokrát se svým pobytem v Čechách spokojen.

Oba dva díly tvoří relativně obsáhlý cestopis, který českým zemím věnuje značnou část své pozornosti. Rozhodně se nejedná o cestovního průvodce, přesto byly informace v něm obsažené do velké míry pro cestovatele přínosné. Ukazuje to také, že české země v tomto případě nebyly vnímány ani jako něco naprosto cizího, ale ani jako oblast, která si nezaslouží žádnou pozornost.

Dalším druhem cestopisů, které obzvláště na konci raného novověku doznaly jisté popularity, byla díla, která byla po formální stránce velmi podobná cestovatelským deníkům, vznikala však ve formě dopisů určených buď konkrétnímu člověku, nebo všeobecně čtenářům. Tyto cestopisy byly již od svého vzniku s největší pravděpodobností určeny k publikování. Autor dopis píše většinou každý den, nebo jednou za pár dní, jakmile se nashromáždí dostatečný počet dojmů a zážitků. Příkladem takového a tentokrát opravdu obsáhlého cestopisného díla je *Neueste Reise durch Teutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweitz, Italien, und Lothringen, worin der Zustand und das merckwürdigste dieser Länder beschrieben und vermittelt der Natürlichen, Gelehrten, und Politischen Geschichte, der Mechanick, Mahler- Bau- und Bildhauer-Kunst, Münzen und Alterthümer, wie auch mit verschiedenen Kupfern erläutert wird*⁴³ Johanna Georga Keyßlera, která byla vydána v Hannoveru v roce 1740. Hned v předmluvě je uvedeno, že během několika měsíců bude vydán druhý díl, který ten první doplní. Johann Georg Keyßler žil v letech 1693 až 1743 a byl německým vzdělavcem, historikem a cestoviscem, pů-

⁴¹ DREYSSIG, K. E.: c. d., *Zweyter Theil*, s. 92.

⁴² „Die Leute schienen Hußiten zu seyn, denn wir vermißten den Weihbrunnen an der Thüre.“ Tamtéž, s. 95.

⁴³ KEYSSLER, Johann Georg: *Neueste Reise durch Teutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweitz, Italien, und Lothringen, worin der Zustand und das merckwürdigste dieser Länder beschrieben und vermittelt der Natürlichen, Gelehrten, und Politischen Geschichte, der Mechanick, Mahler-Bau- und Bildhauer-Kunst, Münzen und Alterthümer, wie auch mit verschiedenen Kupfern erläutert wird*. Hannover 1740.

sobil také jako učitel a hofmistr na hraběcích dvorech Gieach a Bernstorff.⁴⁴ Jako hofmistr doprovázel své svěřence na jejich kavalírské cestě a při této příležitosti vznikl zmíněný cestopis, který by mohl být použit jako průvodce, ač sám autor své dílo v předmluvě označuje za cestopis. Do Čech se společnost dostává na zpáteční cestě z Itálie, která byla jedním z nejoblíbenějších cestovních cílů, navíc velmi často cílem kavalírské cesty, a proto se jí dostává nejvíce prostoru.

V úvodu díla se nachází osmdesátistránkový sumář všech dopisů, pro toto pojednání je zásadní dopis č. 85, neboť je zde popsána cesta z Vídně do Prahy. Zpočátku autor uvádí statistické údaje ohledně počtu měst a vesnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Jako pramen těchto údajů je označen *Österreich über alles wann es nur will* od Philipa Wilhelma von Hornick, který používá i další sekundární literaturu, ale zároveň ji zpochybňuje. Z cestopisů, které byly dosud v tomto článku jmenovány, je Keyssler první, který se odvolává na jinou literaturu, což může poukazovat na vzdělanost autora, která se od něj jako od učitele očekává. Více než v předchozích příkladech je zde rozebírána otázka náboženství. V jednom odstavci autor zmiňuje tajnou evangelickou církev – znamená to dle něj, že se lidé navenek účastní katolických mší, potají pak ale večer navštěvují tajná evangelická shromáždění. Chtějí-li se ale zúčastnit evangelické bohoslužby, musejí kvůli tomu do Uher.⁴⁵

Autor bez lyrických vsuvek, bez jakýchkoliv osobních pocitů a hodnocení, která lze pozorovat jak u Dreyssiga tak u Elisy von der Recke, popisuje okolní krajinu. Přes Jihlavu se dostává do nynějšího Havlíčkova Brodu, chválí hostince, kde nikdy nechybí potraviny, ale zároveň si stěžuje na ubytování, které je dle něj jednoduché a nepohodlné.⁴⁶ Zmiňuje zvláštní způsob spaní Čechů tzv. za pecí, kde je teplo a pohodlné.⁴⁷ Zde vyvstává otázka, zda je to pro cestovatele opravdu natolik nezvyklý jev, aby ho uvedl ve svém díle. Dále se podívuje nad německým příslovím – *es kommt ihm wie ein böhmisches Dorf vor*, které je používáno při vyjádření údivu nad nějakou zvláštní věcí. Původ vidí pravděpodobně v dobách husitských válek, kdy po německých zemích kolovaly různé zkazky o hrůzách dění v Čechách a české vesnice poté byly natolik zpustošené, že byly neobvyklé a zvláštní.⁴⁸ Poprvé ze jmenova-

⁴⁴ RATZEL, Friedrich: *Keyßler, Johann Georg*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 15, (882, s. 702–703 [Onlinefassung]; URL: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd104318511.html?anchor=adb>. [cit. 13. 7. 2016]

⁴⁵ KEYSSLER, J. G.: *c. d.*, s. 1036.

⁴⁶ Tamtéž, s. 1037.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

ných příkladů zde autor akcentuje také český jazyk, který mu přijde tvrdší než jiné slovanské jazyky, také je zde zmiňován jakýsi mix češtiny a němčiny, který používají zvláště ženy.⁴⁹ Několik stran je věnováno Praze a jejím pamětihodnostem, které jsou detailně popsány a většinou je zmíněna i historie jejich vzniku, což představuje dosud nejdetailnější popis Prahy. Tento široký záběr autorova zájmu, a tedy i textu, který je plný důležitých faktů, pravděpodobně souvisí s tím, že se jedná o kavalírskou cestu, jejíž významnou součástí je vzdělávání.

Z relativně velkého množství cestopisů, které o Čechách a Moravě během raného novověku vznikly, byly pro potřeby tohoto článku vybrány tyto čtyři, převážně kvůli tomu, že pocházejí od různých autorů, vznikly v průběhu celého 18. století⁵⁰ a lze je přiřadit jednotlivým druhům cestopisů, ať už se jedná o čistě informativní průvodce pro cestovatele, zprávy z cest nebo cestovní deníky. Díky analýze těchto děl je opravdu možné vysledovat určité společné prvky, které vypovídají o vnímání českých zemí v 18. století. Nejoblíbenějším cílem cestovatelů byly hlavně lázně v západních Čechách, kterým se i v našich cestopisech dostává značné pozornosti. V podstatě ve všech cestopisech kromě deníku Elisy von der Recke je také akcentována i často diskutována otázka náboženství, a to zejména v souvislosti s protestantskými dějinami českých zemí. V cestopisech se zřetelně neprojevuje konfesní příslušnost autorů, kteří nikdy nekritizují ani nevyzdvihují dané vyznání. P. A. Lehmann⁵¹ ve svém průvodci zmiňuje křesťanskou minulost Moravy, ale nevyjadřuje se překvapivě k českému protestanství. Elisa von der Recke⁵² se k náboženství vůbec nevyjadřuje, i když by se to u ní jako autorky nábožných písní snad očekávalo. Dreyssig⁵³ několikrát zmiňuje náboženství a dokonce je i hodnotí – kriticky poukazuje na přílišnou katolickou zbožnost a několikrát se také věnuje protestanství.⁵⁴ Jak bylo již zmíněno, i Keyßler⁵⁵ ve svém díle také poukazuje na tajnou evangelickou církev. Náboženská otázka je tedy cestovateli

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Lehmann 1700, von der Recke 1791–1795, Dreyssig 1788, Keyßler 1740.

⁵¹ P. A. Lehmann byl evangelického vyznání. Lehmann, Peter Ambrosius, Indexeintrag. In: Deutsche Biographie. <https://www.deutsche-biographie.de/gnd11806469X.html> [cit. 07.08.2016].

⁵² Elisa von der Recke byla taktéž evangelického vyznání. Recke, Elisa Baronin von der, Indexeintrag. In: Deutsche Biographie, <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118743627.html> [cit. 07.08.2016]

⁵³ Není jisté, zda byl K. E. Dreyssig protestant či katolík. Na základě cestopisu bych se spíše přikláníla jeho protestantskému vyznání.

⁵⁴ Obzvláště při své návštěvě Tábora.

⁵⁵ J. G. Keyßler byl také protestant.

po Čechách 18. století citelně vnímána. V cestopisech se objevují i další společné znaky – nadšení krajinou, církevními i světskými památkami a vnímání místních obyvatel. České země neznamenaají pro cestovatele žádnou cizokrajnou nebo neznámou oblast, přesto se objevují věci, které cestovatelé přijímají s podivem. I proto jsou cestopisy zabývající se českými zeměmi důležitým pramenem poznání, zasluhujícím pozornost.

RESUMÉ

NĚMECKY PSANÁ PUTOVÁNÍ PO ČECHÁCH A MORAVĚ V 18. STOLETÍ

Předkládaný článek se zabývá výběrem několika německy psaných raně novověkých cestopisů o Čechách a Moravě. I když české země nepatřily ve srovnání s jinými cizokrajnými zeměmi k nejvyhledávanějším cestovatelským cílům, lze převážně v raném novověku a pak dále v 19. století nalézt velké množství německy psaných cestopisů, které se právě o českých zemích zmiňují. Jedná se o cestopisy různých literárních kvalit a druhů, ať už jsou to cestovní deníky, jako je například uvedený deník Elisy von der Recke, nebo různí cestovní průvodci. Studie si klade za cíl krátce představit a analyzovat čtyři vybrané cestopisné texty z 18. století (deník Elisy von der Recke, *Das geöffnete Teutschland* P. A. Lehmann, *Reisen des grünen Mannes durch Deutschland und Ungarn* C. H. Dreyssiga a *Neueste Reise durch Teutschland, Böhmen* J. G. Keyßlera) a na jejich příkladu ukázat hlavní oblasti zájmu zahraničních cestovatelů.

Klíčová slova: cestopis, cestovní deník, Čechy a Morava, cestovní průvodce, 18. století

SUMMARY

GERMAN TRAVELOGUES ABOUT BOHEMIA AND MORAVIA IN THE 18TH CENTURY

The presented article deals with early modern travelogues about Bohemia and Moravia written in German. Although the Bohemian lands have not become the most attractive tourist destination in comparison with other exotic countries, in early modern period and then in the 19th century it is possible to find many German travelogues which mention the Bohemian lands. These travel writings are of a different literary quality and also of various types – travel diaries such as a diary of Elisa von der Recke or travel guidebooks. The aim of the paper is to briefly present and analyse four selected travel writings from the 18th century (diary of Elisa von der Recke, P. A. Lehmann: *Das geöffnete Teutschland*, C. H. Dreyssig: *Reisen des grünen Mannes durch Deutschland und Ungarn* and J. G. Keyßler: *Neueste Reise durch Teutschland, Böhmen*) and show through these examples that the Bohemian lands have not been wholly uninteresting for travellers.

Keywords: Travelogue, travel diary, Bohemia and Moravia, guidebook, 18th century

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Pavína Kleiberová
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 12
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kleiberova@gmail.com